

Daniel VIGHI

A történelem lényegét kell megragadni

Engedelmelemmel egyszerre válaszolnék mind a három feltett kérdésre, szimultán módon, hogy főként a román irodalom erdélyi szellemét világszemmel meg. Megjegyzem, nem vállalkozom kimerítő vizsgálódásra: nincs hozzá energiám, és nem is ez a megfelelő alkalom. Tehát, miután hosszú ideig a felvilágosodás ideológiájában gyökerező civilizáló politikában gyakorolta magát, az erdélyi szellem alkotó módon a Ţiganiada című hősi-komikus játékcocskában tört fel. Ennél idősebbeknél egy kicsit, mert az első számottevő alkotás; a Ţiganiadával Erdély irodalma debütált, emlékezetes módon, rendhagyóan és mondhatnám zseniálisan. Mi lehetne, az erdélyi szellem esetleges átvilágítása esetén, Budai-Deleanu poemationja? Talán a sorsvállalás visszaja? A nemzeti önszemléleti stratégia munkahipotézisei: sírva és kacagva? Ne felejtjük el, hogy az idő tájt az erdélyieknek pedagógiai modelljeik voltak, követendő útjuknak megvilágos céljai, nem hasonlítottak Dinicu Golescurának, aki megmérte, hány öl egy-egy a bécsi palota, és elamult a teljesen új világ láttán. De Budai-Deleanu és elődei számára nem voltak ismeretlenek Közép-Európa kövezett utcái, sokan közülük, mint tudjuk, Balászfalván jártak papi szemináriumba, megfordultak Budán, Bécsben, és mindenekelőtt Rómában tanultak. Akkor miért a cigányok? A kifejezőerő mián, úgy mint barokk és bőséges?

Csak ennyi volna? Vagy van itt más is? Kétségtelen, hogy – a szerzővel szólva – a cigányokon, cigányságon másokat is kell érteni, és persze, hogy a más is! Itt megemlítem, hogy az ő Parpanghel népe ilusztrálja, a nagy művészet konkrétumával bevonva, azt amit ma, néha szerteelentül sokat emlegetünk, mint a másság, a különbség, a változatosság iránti érzéket. Erről vall a szerző Mitru Perea, híres énekeshez írt hódoló levelében (olvasandó Petru Maiornak). Neki mondja el, hogy „haminc éve immár, drága Perea, hogy hazámat elhagyni kényszerültem”. Erre figyelni kell, mert az erdélyi románok emancipációjának XVIII. századi kezdetét jelzi. Ez az emancipáció az Unitus egyház létrehozása után kezdődött, és az után, hogy a naszói és karánsebesi határőrök kiváltak bizonyos szabadságjogokat (mindenekelőtt az oktatáshoz való jogot). Egyébként nem véletlen egybeesés, hogy akkor kezdtek másságukat megélni. Nem hiába mondja a szerző a kedves Mitru Peraanak, hogy „azóta különböző országokat nyargaltam be”. Így mondhatták volna a bánási határőrök is, akik részt vettek az 1778 és 1779 közötti burgonyaháborúban, amelyet Ausztria viselt Poroszország ellen (Valeriu Leu: *Studii istorice bănăţene*). A bánási lovassapatát, két székegy század zászlóaljjal együtt, Szilézian keresztül Teschen hercegségbe küldték, úgyhogy ők is megírhatták az otthoniaknak: „különböző országok-

kat nyargaltunk be”. Következésképpen a cigányok ellenmodellként, ellenpéldaként modellértékűek, epikai zsvajgásuk arra akarja felhívni a figyelmet, hogy vannak követendő és vannak kerülendő dolgok. Nem véletlenül a poemation egész epikai menete Vlad Tepeş korában bontakozik ki, aki a rend és a közérkölcös megteremtésének tekintélyuralmi akaratát képviseli. Vajon készíthetünk a fanarióta görög kiszolgáltatottságba és a török közgazgatás vermeibe hullott munténiai társadalom némi bírálata? Ez talán túlzás, még akkor is, ha abban az időben már láthatóvá váltak a civilizációs és törekvésekbeli különbségek a Kárpátok dél-keleti és észak-nyugati oldalán élő románság között. Mindenesetre, Budai-Deleanu számára komikumforrás a civilizációs igénytelenség, a közöny, a nem tudja a balkéz, mit csinál a jobb „tehetsége”, s ráadásul s nem véletlenül a cigányság szükségét érzi látszani akaró hatékony állami intézményei létrehozásának, amire nyomatékosan biztatja magát. Minthogy német környezetben élt, Budai-Deleanu jellemző témákon mulat: például a döntés képtelenségén, amelyet egész mélységében ábrázol egy Alba és Fláminia közötti vitával, amelyen a cigányok „dél-től vacsoráig” tartották a politikai beszédet, és építeni nem képesek, csak szavalni a demokráciáról: „Mind elmondta véleményét sorban./ S mikor végre a végére érték volna./ Semmilyen döntés nem szü-

lett.” A hatalom tanúja lehet a nemtörődömségnek és a hanyagságnak: „mikor a nap fölkel” Tepeş Vodă „főkapitányai” élen megjelenik a cigánytáborban. A mindenható vajda valamiféle nemtörődömséget és hanyagságot talál, egyfajta, nem is annyira fiziológiai, mint inkább történelmi alvást: „az apró, fekete sátrakban/ Aludtak a cigányok, mint békák a tóban./ Nagyösszevisszaságban.”

Ami az első, Erdélyben született, rendkívül román irodalmi alkotásból kitűnik, az a szakadatlan szomjúhozása rendnek, a politikai, civilizációs, mentalitásbeli rendtől kezdve a hierarchia, az értékítélet szellemi igényléséig, s mindennek felfüggesztése irodalomon kívüli okokból (Coşbuctól és Gogától Aron Cotruşig és Beniuc-ig ez is állandó erdélyi törekvés). Úgy határozom meg az erdélyi irodalmat, mint irányzatos irodalmat; ha térképen kellene ábrázolni, tartományokra lebontva a román szellemet, hajlamos lennék arra, hogy a Fogarason túli részt sötétebb színnel árnyékoljam, csendőr-késsel, néhol khakiszínűvel, hogy a tétel, az eszme és az ideológia iránti éhséget jelezsem. Ennek a – mondjuk úgy – császári szolgabírói irodának az árnyékában nevelkedett valóságának civilizáló hatása igen jó. Az irodalom, mint a helyi szóhasználat mondja, olyan amilyen, vagyis ugyanabban az időben és a nemzeti művelődés minden modern korszakában egyaránt vezethet esztétikai teljesítmény-

hez és komor propagandisztikus tételszerűséghez. A példa kézenfekvő, sok és meggyőző, különösen, ha összevetjük őket Anton Pann a Bucur városabeli zsolozsmáskönyvével. Popa Tanda olyan pedagógiai módszerekben jeleskedik, amilyenekre ma is szükségünk van, Mara összegyűjti és újra befekteti nyereségét, napjaink káéfértéinek okulására, Blaga megalkotja a misztérium lírai ideológiáját, Goga a nemzeti szükségletekét, Coşbuc maga is berűg az iskolai ünnepélyek nemzeti viseletében pompázó örök falu idillikus boldogságtól, Aron Cotruş líraian búsong a társadalmi igazságtalanságok miatt, Beniuc szintén, míg Ioan Alexandru repülő kerubokat és isteni fények fűrtjeit látja Erdély egén, Emil Gioran pedig az elviselhetetlen történelmi lemondást, amely hasonlatos a patakmeder maradó köveire. Mint ahogy könyvnyen észrevehető, majd mindenütt tételek, magartatásformák, tanok és ideológiák szerepelnek. Az alkotói képzeletben ajákosság, az önértékű szépség értelme szinte mindig a háttérbe szorul. Pozitív és ugyanakkor negatív jelenség ez, a művészi lelemény azon fokától függ, amely papírra veti. Bárhogy is van, ha egy nemzeti irodalom híjjával van a fentebbi letár tétételek, erkölcsileg – és végsősoron esztétikailag – csökevényes szépségek csarnokává válhat, éppen a maga teljesítménye iránti túl nagy aggodalom jól ismert módján – az ország ég, a vénasszony meg fűsülködik –, amely semmiképp sem tesz az erdélyi szellemnek, hiszen az m indig a történelem lényegét akarja megragadni, s mindig abba kíván belehelyezkedni.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

Joachim WITTSTOCK

Ahol a szimbolika rejtélyei kezdődnek

Nem oly régen Berlinből tettek fel nekem egy – e mostanihoz hasonló – kérdést. Számomra öröm, hogy e mostanság szemügyre vett problematika mind itt, mind más tájakon borzogatja a kedélyeket, és nekem megadatik a lehetőség, hogy nézeteim hazai környezetben is kifejtem.

Akkor a következő – Titus Faschina által megfogalmazott – kérdést tették fel: tulajdonképpen mi manapság az erdélyi irodalom? Csupán irodalom Erdélyből? Melyek Erdély témái? Léteznek-e ezek egyáltalán? Ime, a válaszom:

Az erdélyi iroktól származó belletrisztika-hoz hozzászámítandók mindazon szép-irodalmi művek, melyek – tematikájuknál fogva – eme, a Kárpátok ívében belül fekvő tartományhoz kapcsolódnak – mindezek együtt adják az erdélyi irodal-

mat. E számottevő kiterjedésű medence sokmindent magába fogadott: ezek nyelvileg különböző, magyar, román, latin és német, nyomtatásban megjelenő művek. De minőségileg is sokminden egymásra talált, kiváló és közepes értékű alkotások és, természetesen, az agrammatizmus megannyi megnyilvánulása.

Az alkotó energiák a régió legjelentősebb városaiba tömörültek, és ez a jelenre is érvényes. Az erdélyi irodalom eképp rendelkezik kisugárzó központokkal – ami viszont nem jó, azok a merev határrok.

Az irodalmi transzszilvanizmus, az „erdélyi lélek”, az „erdélyi szellem” körüli, időnként meg-megélnélkülő, majd el-elhalkuló fejtegetések 1918-tól legalább annyit elértek, hogy e régió magyar irodalmát már nem választották le szigorúan a

pannon térségéről, éppannyira nem, mint ahogy az erdélyi román irodalmat sem szabad a Kárpátokon túli tartományok irodalmától elválasztani. Annak ellenére, hogy mind a román, mind a magyar irodalomban egyetértés van abban, hogy az erdélyi irodalom révén létezik egy sajátos dimenzió. Ennek legrangosabb megnyilvánulásaiban a szellemi elviselés hangsúlyos realizmusa ismerhető fel, tolerancia a mássággal szemben.

Bukarestben, 1996-ban *Ca o imensă scenă, Transilvania...* cím alatt jelent meg az az új könyv, Mircea Zăciu tanulmánygyűjteménye, amely ebből az alaplából beszél, nem tagadja meg a költészet és a kultúra nemzeti jellegét, hanem igyekszik azt megvilágítani. A nemrégiben elhunyt író tisztában volt az egyes nyelvi körzetekben végbemenő irodalmi törté-

nészekkel, kimutatta a párhuzamosságokat, a kapcsolatokat a helyes megvilágításba helyezte, és nem hallgatta el a különbözőségeket.

Erdélyi témák, erdélyi feladatok az irodalomban – hogysne léteznének?

Az egyéni megéltség, a térség múlt- és jelenbeli társadalmi történései mind a tágabb, regényszerű, mind pedig a rövidebb prózai leírásokhoz, esszékhöz témát szolgáltatnak. A lét mitikus eleme, ami itt sem kevésbé hangsúlyos, mint másutt, az író számára kihívást jelent kutatói hajlamainak fenntartás nélküli követésére, arra, hogy alkotói képességeit teljes mértékben kihasználja. Az erdélyi szerző nem utasítja el, hogy ismételtén tegyen valamit az erdélyi dolgokban megnyilvánuló tudatlanság, az otthoni létformák könnyelmű megítélése ellen. A rég eltávolodott történelmi helyzetekig nyúl vissza, a szellemi örökségre mutat rá, amely egész addig vezethető vissza, ahol a szimbolika rejtélyei kezdődnek. Ami kevésbé feltárt, az a frappáns összefüggés-

a hagyományos életvitel és az ökológia közt – ez az összefüggés fontos egy olyan régióban, amely még meríthet a népi kultúrából. Nem kevés alkalom adódik a tipikusan erdélyi gondolkodás sablonszerűségeinek felfedezésére, és arra, hogy a konvencionális elemzésével mindenfajta színlelést ki lehessen rostálni. És sokminden egyéb is van, ami e tartomány lakóinak tapasztalatvilágából bírálatra készíthet.

Nem lehet tehát kétség afelől, hogy van elég anyag egy önformálódó, vonzó, nem csupán megalapozásában erdélyi, hanem tartalmában is kimondottan transzszilvan irodalomhoz, amely e térségen kívül is érdeklődésre tarthat számot. De persze nem akarom azt az elképzelést kelteni, hogy a változatos tematika katalógusa egy ma kezdődő jövő dolga – ez semmiképp sem illene rá. Az erdélyi irodalom a jelzett tematikán belül románok, magyarok és németek között keletkezett a 20. század során, de már azelőtt is.

Fordította: SCHWERTNER ÁGNES

LÁNG Zsolt

Vannak-e? Vannak-e? Van-e?

Hát, igen, félnék kérdések ezek. Ijedősök. Kismalac, engedd be a kislábujjamat!, így a farkas. Persze, a mese erdélyi változata inkább úgy szól, hogy kinéz a Kismalac az ablakon, és megpillantja amott a tölgyfának támaszkodva szivarozó Farkast; repeső félelemmel megszólítja: Farkas-Barkas, kérlek szépen, legalább a kislábujjaidat dugd már be! Vagy árnyaltabban fogalmazva: „repeső félelmét leplezve, ordítózni kezd: Farkas, gyere ide, de azonnal...”

Detérjük rá a kérdésekre. Még azelőtt szeretném megjegyezni, hogy jóllehet Erdélyben élek, többnyire egy erdélyi város tömbházának negyedik emeletén írom könyveimet, és írásaiban gyakran el-

hangzik az a szó, hogy Erdély, mégis mindig felkapom fejemet, ha valaki „erdélyi” írónak nevez. Most vajon mire gondol? Mert példának okáért a Brassó környéki román szóhasználatban erdélyi azt jelenti: számadó juhász, akinek épp az imént adtuk el jó pénzért a saját szamarát. Temesváron az erdélyi szónak van egy olyan jelentése: az ember, aki folyton a háta mögé pillant. Bukarestben jelentheti azt, hogy félnótás paraszt, máskor meg azt, hogy beteget gyógyító orvos. Budapesten, a Moszkva téren, ahol a mindenholnan érkező napszámosok kínálják magukat, az erdélyi szó pontos jelentése: szarmerítő, viszont a Parlamentben leginkább azt jelenti: tizenötmillió. Bécsben, a

Strudlhoff-lepcső környékén „erdélyi” azt jelenti, vámpírok fattya, a Ladensee partján azt: hatyúfaló, az Opera előtt (ahol kiderül, magyar vagy) pedig egészen sajátosan azt: díszelnök. Stuttgart környékén: ágrólszakadt. Szatmári szóhasználatban: köpönyegforgató (ha magyarokra mondják), kezelhető (ha románokra). A svábok szerint az erdélyi cseregyerek mindent felzabál. A zsadányi cigányoknál az erdélyi azt jelenti: kemény csöcsű fehére (ill. másféle testrészt érintően, kemény manus). És így tovább. De ennyiből is látható, mennyire szerteágazó a szó jelentése. Így hát, és ez már a válasz, éppoly könnyű megtalálni a közös jegyeket, mint kimutatni a közös jegyek teljes hiányát.

Ennyit az első két kérdéséről. Illetve még annyit zárójelben: nem tudom, van-e létjogosultsága külön erdélyi és külön magyarországi magyar irodalomról érte-

kezni. E különválasztás mibenlétéről sokat elárul az a tény, hogy legtöbbször a húszas (Trianon utáni) illetve a hetvenes (minek is nevezzem?) években „értekeztek” róla... A hetvenes években született „tanulmányok” egyébként román körökben is kérdéses román irodalmi analógiát igyekeztek érvényesíteni, lásd idevágóan Al. Philippide munkáit, amelyekben kimutatja, hogy Slavici vagy Rebreanu elbeszélései darócok, bukdácsolók, nyelvükben, írásmódjukban kevésbé gördülékenyek, mint Creangă vagy Eminescu művei, hogy az erdélyi román írók kevesebb gondot fordítanak a mondatokra, mint a mesterségbeli tudásban előtűk járó moldvaiak, vagy az iróniában verhetetlen bukarestiek, miközben sokkal elevebbek. Zárójel bezárva.

Térjük rá a harmadik, a legfélnéllebb kérdésre. Van-e irodalom Erdélyben? A fé-

lénység talán arra ösztönözheti a választót, hogy bátorítón rávágja, no de hát Kismalac, itt vagyok én, én is írok, van irodalom! Csakhogy hiába ír itt verseket KAF, tanulmányokat Selyem Zsuzsa, regényeket Bogdán László, nem mondhatjuk: következképpen irodalom is van. Ők írnak, az irodalom viszont soha nem a jelen. Az irodalom könyvek láncolata. Megtörtént történet. Igaz, ez a történet megy tovább, egyik könyvből a másikba. Irány nincs: *ide-oda* megy. Az író nem feltétlenül elődjének örököse. Aminek lehet örülni. Én legalábbis örülök neki. Nem kell „egy” irodalom gyarmatosítottjának lenni. Sem tójának (Fordító, vigyázz!) Nem kell továbbmondani egy megideologizált szenvedéstörténetet a maga patetikus poétikájával... Igen, kedves olvasóm, patetikus, és nem szenvedélyes. Simulékony, nem szelíd. Nem szelíd, de nem is szigorú. Dada, nem szerető.